

МІСТЕЧКО ЯНУШПІЛЬ XVIII СТОЛІТТЯ У МЕМУАРАХ СЕВЕРИНА БУКАРА*Бовкун Сергій**м. Житомир*

Селище Іванопіль розташоване у Бердичівському районі Житомирської області. Сучасну назву воно отримало з Указу Президії Верховної Ради СРСР від 7 червня 1946 року [6, стор. 7]. Стара історична назва селища – Янушпіль. Історія населеного пункту сягає корінням у часи Речі Посполитої. У краєзнавчій літературі побутує період заснування Янушполя – XVII століття [5, стор. 682]. Достеменно відомо, що Янушпіль як невелике укріплене містечко, існував вже у першій половині XVII століття, і навіть раніше. Зокрема, він вказаний на двох детальних географічних картах 1640-х років: «Велике князівство Литовське з багатьма краями, що до нього належить...» (1643 р., Амстердам) та «Велике князівство Литовське та інші прилеглі райони, останньо описані...» (1649 р., Амстердам) [3, стор. 186, 198].

Згідно основної етимологічної версії, назва містечка пов'язана з іменем Януша Острозького (1554-1620) – представника славетного волинського магнатського роду, сина князя Костянтина Костянтиновича Острозького [6, стор. 6]. Рід Острозьких на початку XVII століття володів Янушполем у числі багатьох інших своїх маєтностей на Волині і Поділлі. Найвірогідніше, містечко було засновано в другій половині XVI століття князем Костянтином Острозьким – і названо (за існуючою тоді традицією) на честь його сина Януша. Місцевий краєзнавець Леонід Кругліков вважає датою заснування поселення рік народження Януша Острозького – 1554.

У 1603 році Януш Острозький розділив батькову спадщину з братом Олександром. Йому дістався Костянтинів (нині – Старокостянтинів) та багато навколишніх сіл і містечок – в тому числі і Янушпіль [7, стор. 40]. Не маючи нащадків по чоловічій лінії, Януш Острозький встановив над своїми маєтностями так званий майорат (або ординацію). Згідно умов майорату, після смерті більшість його спадку переходило до нащадків чоловічої статі його доньки Єфросинії (яка вийшла заміж за князя Олександра Заславського, воєводу Київського). А у разі припинення чоловічого потомства Єфросинії, майорат переходив до князів Радивилів, нащадків сестри Януша Острозького – Катерини.

Відтак після смерті князя його маєтностями, згідно з умовами майорату, заволодів рід Заславських-Острозьких, який перервався по чоловічій лінії у 1674 році. Наступного року рішенням короля Яна Собеського всі ці землі було передано його племінниці Катерині -- вдові

князя Владислава-Домініка Заславського. У 1690 цими маєтностями заволодів онук Катерини Заславської -- Ієронім Любомирський. У наступні 70-80 років колишніми землями Острозьких володіли Любомирські [7, стор. 41,42].

В кінці 1760-х років Янушпіль у князів Любомирських викупив Адам Букар – житомирський земський суддя. У шлюбі Адама Букара з Констанцією Пакановською в Янушполі народився син Северин (1773-1853) [4, стор. 178]. Свої дитячі роки він провів у янушпільському маєтку батьків. У 1783-1790 рр. навчався в кадетському корпусі у Варшаві. По завершенню навчання служив підпоручиком артилерії коронних військ у різних військових частинах (Лабунь, Дубно, Шепетівка, Славута, Полонне, Тульчин та інших) [8, стор. 3].

Після розділу Речі Посполитої та включення Волині та Поділля до складу Російської імперії Северин Букар служив ад'ютантом у канцелярії генерала Любовидзького. 1794 року залишив військову службу і надалі активно займався сільським господарством, а у похилому віці захопився мемуарами – написавши їх у 1845 році. Мемуари вперше було опубліковано за життя автора в журналі «Dziennik Warszawski» у 1852 році. Згодом (вже після смерті С. Букара) їх уривки («Wyjątki z pamiętników Seweryna Bukara») у 1857 році опублікував Юзеф-Ігнатій Крашевський у додатку до «Pamiętnikow Jana Duklana Ochockiego». А у 1871 році Крашевський видав мемуари Северина Букара окремою книгою в серії «Biblioteka pamiętnikow i podróży po dawniej Polsce». Російський переклад частини спогадів було надруковано 1874 року -- у додатку до спогадів Яна Охотського «Рассказы о польской старине. Записки XVIII века Яна Дуклана Охотского с рукописей, после него оставшихся...» [8, стор. 3-4].

У присвяті на початку книги автор занотував: «Це кільканадцять пам'ятних літ моєї молодості -- спогади старого чоловіка, на згадку синам. Почато 28 червня 1845 року». Тож на момент початку написання мемуарів Северину Букару було вже 72 роки.

Спогадам по Янушпіль присвячено перший розділ книги – «Дім моєї родини». Розділ займає у виданні 1871 року 11 сторінок, на яких автор детально розповідає про особливості укладу життя його родини в Янушполі, сімейні звичаї, візити друзів та поважних гостей.

Як можна судити з мемуарів С. Букара, його батьки жили у своєму янушпільському маєтку досить заможнo. Батько – Адам Букар – окрім Янушполя, володів ще кількома селами (зокрема – Крошнею під Житомиром). Про янушпільський маєток свого батька С. Букар у мемуарах згадує, використовуючи словосполучення «магнатський будинок» та «невелике королівство». В іншому місці він зауважує, що «після будинку київського воєводи Стемповського можна сказати, що будинок моїх батьків був найрозкішнішим на кілька миль навколо...» [9, стор. 3].

Де саме у Янушполі розташовувався маєток Букарів – з тексту мемуарів неможливо встановити. Жодних матеріальних згадок чи залишків від нього не залишилося й на місцевості у сучасному Іванополі. Єдине, що можна припустити – маєток, вочевидь, розташовувався у центральній частині нинішнього селища. Ймовірніше, його будівлі стояли неподалік дерев'яної церкви Різдва Богородиці, про яку також задує у мемуарах С. Букар («...на урочисті свята весь наш дім завжди слухав Службу Божу, вже не в каплиці, а в церкві, і хор грав піснеспіви...») [9, стор. 3]. Храм було зведено у 1764 році – за кілька років перед тим, як Букари стали власниками Янушполя. Спочатку церква у містечку була греко-католицькою (уніатською), і лише після входження Волині до Російської імперії змінила конфесію на православну. Цікаво, що з 1775 до 1793 року (тобто безпосередньо у період дитинства і юності С. Букара, описаний ним у мемуарах) настоятелем янушпільського храму Різдва Богородиці був священник Григорій Достоевський – прадід великого письменника Ф.М. Достоевського [2, стор.196]. До нашого часу цей храм не зберігся – його було розібрано у середині 1930-х років. Проте точне місце, де він стояв, є точно відомим завдяки спогадам старожилів Іванополя. Нині на цьому місці – пустир біля Будинку культури. [1, стор. 7]. Вочевидь, у кінці XVIII століття неподалік храму розташовувався маєток Букарів.

Досить детально автор описує челядь часів свого дитинства у маєтку Янушполя. Поміж посад згадуються маршалок, конюх, кучер, капелан, метеорологи... А ще – оркестр, до складу якого входили 12 музикантів. А також – 12 «шляхетських уланів, озброєних рушницями і кийками, в уніформі» [9, стор. 3]. У 1792 році Адам Букар розпустив своє «міні-військо», а їхню зброю і амуніцію через сина Северина (який якраз перебував на військовій службі) передав до загонів Тадеуша Костюшка, котрі тоді активно вступали у збройні сутички з наступаючими російськими військами після розділу Польщі.

Про заведені тодішні порядки у маєтку можна знайти цікаві спогади С. Букара в його мемуарах. Він детально описує звичний розпорядок дня своїх батьків у 1770-х роках: «Вставали о 6-й годині. Після кави, о 8-й годині, виходив капелан з месою, яку мама слухала щодня, а батько виходив тоді, коли йому дозволяли експедиції та різні літературні заняття. Обід, як правило, був о 12-й годині. За столом, крім членів сім'ї, сиділи комісар, капелан, метрдотель (якщо він був), і маршалок маєтку, який ... наглядав за порядком за столом і за слугами. Після короткого перепочинку після трапези батько йшов до канцелярії у своїх справах, а мати займалася домашніми клопотами. Близько 17-ї години подавали каву. Коли дозволяв час і пора року, батьки виїжджали або в інше господарство, або відвідували різні садиби, пасіки тощо. Влітку за цим слідувала обідня перерва. Влітку вечір відбувалася о 20-й годині, відповідно до часу, але завжди намагалися вечеряти без свічок і якомога більше використовувати вечірню прогулянку. Близько 22-ї години лягали спати... Зимовими

вечорами читали газети, громадські журнали та книги. Під час Великого посту, о 5-й годині дня, вся родина і вся прислуга збиралася в залі, де під керівництвом моєї матері відбувалися різні богослужіння, іноді навіть богослужбові співи, які займали чверть або півгодини...» [9, стор. 7].

Автор спогадів зазначає, що у літню пору в Янушполі часто звучала музика. В цьому ж невеликому уривку згадуються кілька локацій містечка, проте нині вже неможливо встановити їх точне місце розташування: «У погожі вечори музику можна було почути від духових оркестрів, тобто біля костелу святого Яна Непомуцена, за в'їзною брамою, на площі біля громадської дороги або в саду». [9, стор. 8].

Окрім опису маєтку та тамтешніх порядків, у своїх мемуарах Северин Букар згадує про окремих знатних людей, котрі в часи його дитинства приїздили до Янушполя, в гості до його батьків (або навіть якийсь час мешкали у маєтку). Поміж них: відомий польський політичний та громадський діяч, власник сусідніх з Янушполем сіл Волиці, Галіївки, Судачівки -- мемуарист Ян Дуклан Охоцький («...чоловік дуже приємний у товаристві, з його дотепністю і веселим гумором; батько любив його, іноді навіть доручав йому якісь справи...»); священник житомирського кафедрального собору Микашевський («людина, можна сказати, універсальна. Окрім чудової проповіді, сповненої повчань, він гарно малював. Дві чи три картини його пензля знаходяться в Бейзимівці... Він уклав карту Янушпольського краю...»); шляхтичі Генрик Ганський (брат Вацлава), Даховський, Гнатовський, Антоній Мікошевський, провінціал кармелітів отець Зволінський та інші. [9, стор. 5].

У наступних розділах мемуарів Северина Букара вже не згадується про його батьківщину — маєток у містечку Янушполі. Водночас наведені автором у першому розділі факти та описи є цінним джерелом з історії селища Іванополя — і фактично являють собою єдині відомі спогади про особливості побуту, звичаїв і традицій життя у Янушполі в другій половині XVIII століття. Видання мемуарів С. Букара українською мовою сприяло б подальшому дослідженню і вивченню даної теми у більшому обсязі.

Список джерел

1. Бовкун С. Достоевський та Іванопіль. *Житомирщина*. 2021. 9 листопада.
2. Бовкун С. Прадід Ф. М. Достоевського – священник з містечка Янушполя. Public History. Історія в публічному просторі: збірник Міжнародної наукової конференції (Київ, 20 травня 2022 року).
3. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV -- перша половина XVIII ст. Київ: ДВНП “Картографія”. 2006.

4. Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуаристичності. Житомир: Полісся. 2008.
5. Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область. К.. 1973.
6. Кругліков Л. Янушпіль -- 450. Ж.: Полісся. 2004.
7. Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія". 2009.
8. Ярмошик І. Мемуари Юзефа Понятовського (1763 – 1813) та Северина Букара (1773 – 1853) про військові події на Волині наприкінці XVIII ст. Режим доступу: <https://eprints.zu.edu.ua/6536/2/БУКАР%20СЕВЕРИН.pdf>
9. Pamiętniki Seweryna Bukara. // Biblioteka pamiętników i podróży po dawniej Polsce. Drezno: drukiem i nakładem J.I.Kraszewskiego. 1871.